

**ПРО ДЕЯКІ СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ
НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

В статті досліджується питання про деякі особливості словотворення несклоняючих іменників в сучасній українській літературній мові. Проведене дослідження дозволило провести аналогію між будовою несклоняючих іменників іноземного походження та причастієм. Багатство словотворення дає можливість створювати аббревіатури, слова-юкстапозити. Несклоняючі імена существительные служать словотвірною базою для утворення нових слів.

Ключові слова: *словообразование, несклоняемые имена существительные, аналогия, имена существительные иностранного происхождения, словообразовательная база.*

The article focuses on questions about word-formation peculiarities of undeclined nouns in Modern Ukrainian literary language. As Ukrainian belongs to inflectional language, the functioning of unchangeable lexemes alongside changeable at all language levels is of special interest. The present study allowed to show the analogy between the structure of undeclined nouns, borrowed from other languages, and the unchangeable part of speech – adverb. The richness of word-formation gives the possibility of creating abbreviations and word-juxtaposits. Undeclined nouns serve as a word-formation basis for new word-forms.

Key words: *word-formation, undeclined nouns, analogy, nouns, borrowed from other languages, word-formation basis.*

У мовознавстві значна увага приділяється вивченню словотвору (дериватології) та морфеміки, оскільки творення слів є основним джерелом збагачення та розвитку української лексики. «Словотвір має першорядне значення як сфера мовної дійсності, система семантичних, формальних показників якої забезпечує поповнення словникового складу української мови новими лексичними одиницями. Завдяки словотворові, що послуговується фіксованими мовними ресурсами (твірними основами і словотвірними формантами), словниковий склад української мови залишається відкритою динамічною системою» [2: 227].

У науковій літературі багатоаспектно вивчаються словотвірні процеси української мови: досліджуються закономірності її розвитку на сучасному етапі, розглядаються способи творення слів, їх будови з урахуванням приналежності до частини мови, характеру твірної основи та звукових змін, які властиві сучасній мові; звертається особлива увага на формування тих лексичних одиниць, які виконують номінативну функцію (називання абстрактних та конкретних понять, назви осіб, дій, процесів і т. ін.). Системне вивчення словотвору передбачає розуміння словотвірної структури слова, яке ґрунтується на знанні морфемної будови слова.

Основним об'єктом морфеміки є морфема (морф) – найменша значуща частина, компонент структури слова. Морфемі в слові мають різну здатність до вищленювання. За допомогою морфемного аналізу з'ясовуємо їх співвідношення у межах слова. Най-

більш незалежна морфема – корінь слова, який займає центральну позицію з усіх морфем у слові. Передкореневі (префіксальні) та післякореневі (суфіксальні) визначаються позицією по відношенню до кореня. Флексія виражає відношення у словосполученні та реченні.

Слова в українській мові за своєю будовою неоднотипні. Змінні лексеми, зокрема іменники, широко досліджуються у словотворі. Мовознавець М. Я. Плющ зазначає: «У змінюваних виділяється основа і закінчення, а незмінювані не мають такого поділу» [2: 229]. Питання порушується, однак недостатньо у мовознавчій літературі приділяється уваги вивченню словотвору незмінних іменників. Тому метою роботи є дослідження деяких словотвірних особливостей невідмінюваних іменників у сучасній українській літературній мові. Це питання цікаве тим, що невідмінювані лексеми «рівноправно» функціонують на всіх рівнях мови з відмінюваними, зберігаючи незмінною форму, будову слова. Цю тему розглядаємо з таких позицій:

1. Особливості морфем невідмінюваних іменників у системі парадигм сучасної української літературної мови.

2. Критерії, за якими будемо визначати будову незмінних лексем.

У сучасному мовознавстві виділяють два способи словотворення: морфологічний і неморфологічний (морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний). Кожний спосіб словотворення має свої критерії визначення морфем, будови слова. Морфологічному властивий традиційний, тобто за аналогією, повторюваності, коли морфемі в різних словах мають однакове значення, виконують аналогічні функції. [5: 10–11]. Але при виділенні морфем у лексемах іншомовного походження слід враховувати, на думку Л. М. Полюги, певні особливості: «З одного боку... в тих словах можуть бути наявними повнозначні морфемі української мови, виділення яких не становить особливих труднощів: *нак/ет – нак/ува/ти*. З другого боку, в запозичених словах можуть існувати й чужомовні морфемі, які бувають або інтернаціональними, або власними лише для мови-джерела. У таких словах виділяються лише такі морфемі, які існують нарівні з українськими, як у слові *студ/ент – студ/і/юва/ти*. Крім цього, у словах виділяємо такі морфемі, які виключають одна одну. Наприклад: *екс/порт – ім/порт, е/мігр/ант – ім/мігр/ант, мігр/ува/ти, ін/дукт/ивн/ий – де/дукт/ивн/ий, про/лог – епі/лог, моно/лог – діал/ог*» [5: 15].

Таким чином, при визначенні будови незмінних іменників, запозичених з інших мов, користуємося традиційним критерієм повторюваності, враховуючи особливості слів іншомовного походження. Оскільки в сучасній українській мові у невідмінюваних іменниках відсутня флексія, то слід вважати, що вони мають кореневу морфему і в кінці слова суфікси: *-а, -о, -у (ю), -е (є), -і, нульовий суфікс* (слово закінчується на приголосний):

-а: *боа, бра, па, качча, мас-медіа, бакара* (азартна гра в карти), *фейтха* (рід деревних або кущових рослин миртових; плід цієї рослини із сильним запахом);

-о: *банджо, ембарго, ескімо, жабо, табло, ідо, імпресіо, зеро, какао, казино, ландо, ласо, песо, тено, манто, інкасо, депо, доміно, експозе* (короткий виклад документа), *ескімо, цицера*;

-у (ю): *зебу, меню, рагу, реву, фру* (звертання до заміжньої жінки у Скандинавських країнах), *фрау, табу, інженю, паспарту, манту, марабу, катаху, табу, інтерв'ю, мільдью, рандеву, парвеню*;

-е (є): *безе, бере, желе, каное, кофе, кюре, кураре, комюніке, наргіле* (у східних народів курильний прилад), *протеже, пюре, реноме* (слава, незаплямоване ім'я), *резюме*,

проміле, реле, соте (страва під соусом), *галіфе, гофре, декольте, глясе* (шовкова блиску-ча матерія), *гофре, драже, кабаре, каберне, насп'є, аташе, ательє, шосе, асюре* (фігурна друкарська лінійка);

-і: *ківі, сарі, пері, парі, рамі, кюрі, віскі, алібі, візаві, хакі, колібрі, жури, рефері, са-пераві, понури, давлури, таксі, шасі, жалюзі, крокі* (нашвидку зроблений малюнок), *мар-кетри* (орнаментальні композиції з тонких пластинок);

нульовий суфікс: *мадам, фрейлін, мадемузель, рокайль.*

Аналогічні суфікси в сучасній українській мові має така незмінна частина мови, як прислівник:

-о: *високо, далеко, близько, на зло, швидко;*

-а: *позавчора, навіткача, спідлоба, щоправда, без відома, дотла, запанібрата, за-світла, зокола, якомога;*

-у (ю): *знадвору, завчасу, попідтинню, вгору, наостанку, без сумніву, до ладу, внизу, влітку, вволю, зроду, доверху, довіку, додола, додому, впам'ятку;*

-є (є): *деінде, якнайкраще, найдужче, якнайбільше, по-перше, де-не-де, ледве-ледве, по-третє;*

-і: *сьогодні, спасибі, вночі, вгорі, напоготові, всередині, дедали, вкупі, врешиті, врівні, доволі, заочі, зарані, доволі, напівдобрі;*

нульовий суфікс: *горілиць, чимдуж, навздогін, уплач, вголос, навиворіт, навиліт, навик, навідріз, надзелень, якраз, врозтіч, врівень, уплач.*

Таким чином, суфікси *-а, -о, -у (ю), -є (є), -і* та **нульовий суфікс** у невідмінюваних іменниках та прислівниках вказують на таку ознаку лексем, як незмінність.

За критерієм аналогії у власних назвах у кінці слів маємо суфікси:

- у прізвищах осіб жіночої статі: **нульовий, -ко, -ло:** *Бакалець, Бережняк, Корж, Ко-валь, Корх, Кривунець, Тригуб, Лимар, Ковбій, Цедик, Колч, Рихтік, Скібчик, Ахтирко, Таценко, Смуєнко, Мийко, Бойко, Коваленко, Кривуєнко, Крлячко, Оніценко, Смуєнко, Моїсеєнко, Покотило, Стукайло, Колотило, Терпило, Почитайло.*

- іншомовні жіночі імена на приголосний, а також прізвища осіб жіночої статі:

-их, (-іх); -ін; -ов: *Аліс, Долорес, Зейнаб, Іден, Мерелін, Долгіх, Крутих, Седих, Куцих, Білх, Цвілх, Косих, Гладких, Щеголеватих, Гагарін, Малінін, Дубровін, Бандурін, Льїн, Вірхов, Огарьов, Кулшов, Одіноков, Крюков, Кушнар'єв, Агошков, Коньков, Чмельов, Бурмістенков, Свищов, Федоров.*

До морфологічного способу словотвору відноситься аббревіація – спосіб творення слів від усічених основ. «Способом аббревіації утворюються тільки іменники» [2: 243]. Творення аббревіатур М. Я. Плющ розглядає як морфонологічне явище – засіб нульової афіксації (твірна основа не повністю входить до похідного слова) [2: 237–239].

У мовознавчій літературі по-різному класифікують аббревіатури. Під заголовком «Лексичні та графічні скорочення» це мовне явище розглядає М. Г. Зубков. Ініціальні скорочення (аббревіація) мовознавець поділяє на літерні (КБ, ЖБК, ХТЗ та ін.), звукові (ЗАГС, ЦУМ, Ту–154, Ан–24 та ін.), літературно-звукові (ЖЕК, ТЕЦ та ін.) [3: 156]. Більш поширеною є класифікація, коли ініціальний тип словоскорочень розглядають як аббревіатури, що закінчуються на голосний (ГОЕЛРО, ВАПЛІТЕ, ЗМІ, УЕФА, США, ВІА та ін.), аббревіатури, що закінчуються на приголосний (ДВРЗ, ФІАТ, ЕОМ, ПТБ, ООН, ВНЗ та ін.).

При визначенні будови невідмінюваних аббревіатур застосовуємо традиційний кри-терій виділення морфем. Враховуючи наявність в сучасній українській мові відміню-

ваних абревіатур з флексією (БАМ – БАМу, ВАК – ВАКом, ТЮГ – ТЮГом [8: 57]), вважаємо, що незмінні іменники-абревіатури, утворені з початкових літер слів-понять, мають кореневу морфему та нульовий суфікс.

Словоскладання, або юкстапозиція – це такий морфологічний спосіб, коли складні слова утворюються без інтерфлексів. «Показником об'єднання слів в одне поняття є зафіксований порядок слів, логічне змістове поєднання слів» [7: 109]. Слова-юкстапозити виражають одне поняття. До невідмінюваних належать іменники, які складаються з двох і більше загальних назв іншомовного походження: *пан'є-маше, мецо-сопрано, мецо-тинто, мас-медіа, прес-аташе, ва-банк, прес-пан'є, прес-бюро, де-юре, де-факто, соль-мінор, до-мажор, ля-дієз, крем-брюле, пюпітр-комі, інтернет-радіо* та із двох і більше власних назв іншомовного походження, а також артиклів та прийменників: *Турсун-заде, Па-де-Кале, Атлантік-Сіті, Канзас-Сіті, Ле-Крезо, Сьєрра-Леоне, Нью-Джерсі, Порто-Алегре, Ріо-Негро, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Ріо-де-Жанейро*. Аналізуючи будову незмінних слів-юкстапозитів, відзначаємо, що вони складаються з кореневих морфем і суфіксів невідмінюваних іменників та прислівників: *-а, -о, -у (ю), -е (є), -і та нульового суфікса*.

У лексико-семантичному способі словотворення визначальним є значеннєво-синтаксичний критерій, коли семантику слова ми з'ясуємо у реченні. Відбувається процес «розщеплення» значень, утворюються омоніми (омографи). Наприклад: *рамбульє* (порода овець), *Рамбульє* (назва французької місцевості, де виведена порода овець), *Рамбульє* (назва літературного салону маркіза Рамбульє); *дербі* (змагання коней), *Дербі* (лорд Дербі, який вперше в Англії провів змагання коней); *Шоу* (прізвище), *шоу* (масова вистава-розвага); *Галіфе* (прізвище), *галіфе* (штани особливого кроку).

У мовознавчій літературі недостатньо вивчене питання утворення нових слів від незмінних лексем. М. Я. Плющ зауважує, що «У незмінюваних словах, особливо службових, корінь не виявляє здатності поєднуватися з афіксами, наприклад, слова *амгла, так, про, хай, ага* і подібні мають лише кореневу морфему» [2: 231]. Л. М. Полюга у «Словнику українських морфем» виділяє в окрему групу «слова, утворені нерегулярним способом», які «виникли не за існуючими словотвірними моделями». У невідмінюваних іменниках іншомовного походження усікається суфікс (кінцева голосна або нульовий суфікс) і до усіченої основи приєднується нова морфема. Наприклад: *ватерпол/о – ватерпол/іст, дзюдо – дзюдо/іст, кано/е – кано/іст, Монак/о – монак/ськ/ій, піан/ін/о – піан/іст, протез/е – протез/іст, резюм/е – резюм/ува/ти, самб/о – самб/іст, сол/о – сол/іст, такс/і – такс/іст* [5: 435–438].

Таким чином, питання словотвору невідмінюваних іменників недостатньо вивчене у сучасній українській літературній мові. У роботі розглянуто лише деякі словотвірні особливості незмінних лексем. Виконане дослідження підтвердило думку про те, що невідмінювані іменники, запозичені з інших мов, мають будову аналогічну незмінній частині мови – прислівнику. Багатство словотвору дає можливість утворювати абревіатури, слова-юкстапозити. При допомозі словотворчих (дериваційних) суфіксів від невідмінюваних іменників утворюються нові словоформи.

Джерельною базою дослідження є «Великий тлумачний словник сучасної української мови», «Новий тлумачний словник української мови», «Словник іншомовних слів».

Словниковий склад української мови – це динамічна система, яка реагує на зміни в суспільстві, відзеркалюючи культуру, суспільний прогрес народу. А тому питання проникнення, функціонування слів іншомовного походження, утворення від них похідних слів, різних типів абревіатур потребує подальшого вивчення і дослідження.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. – 1440 с.
2. Грищенко А. П., Мацько Л. П., Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова. – 3-є вид., доп. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
3. Зубков М. Г. Українська мова: Універсальний довідник. – Х.: ВД Школа, 2004. – 496 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 1998.
5. Полюга Л. М. Словник українських морфем. – Львів: Світ, 2001. – 448 с.
6. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 776 с.
7. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – 2-е вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
8. Український правопис. АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – 4-е вид., випр. й доп. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.

УДК 811.161.1'373.2.611

*Устименко И. А.
(Белгород, Россия)*

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СЕМАНТИЧЕСКОЙ КОНДЕНСАЦИИ В РУССКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ

У роботі розглядається питання ономасіологічного аспекту російського словотворення відносно явища семантичної конденсації (СК), яка є найбільш раціональним способом словотворення. СК характеризується: а) включенням максимуму інформації в мінімальному складі морфем; б) експресивністю; в) продуктивністю в мові. Має ознаки: а) стилістичну маркірованість; б) наявність омонімів та полісемічності; в) активність в мовній комунікації.

Ключові слова: *семантична конденсація, конденсат, ономасіологія, словотворення, мовна комунікація, кодуєчий, декодуєчий суб'єкт.*

Semantic condensation is the mostly suitable means of condensation of the information flow and activ means of word-formation in onomasiology process. There the advantages: a) large volume of information at the minimum of material cover; b) plenty of means and methods of expression; c) using at Internet-slang. There are disadvantages: a) stylistic mark; b) the widely developed of homonymy and polysemy; c) the difficulty of preception out of the convercing.

Key words: *semantic condensation, information, onomasiology, word-formation, act of communication, code, coding, decoding possessor of language.*

В статье рассматриваются вопросы, связанные с изучением с ономасиологических позиций явления семантической конденсации (СК) как активного процесса в русском словообразовании, характеризующегося: а) включением максимального идеального со-